

Понуренко А.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДАХ

В статті розглядаються особливості соціалізації дітей в інтернатних закладах України на прикладі Кілійської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату (з дефектами розумового розвитку) в Одеській області. Автор аналізує процес соціалізації, визначає чинники успішної соціалізації, причини розвитку асоціальної поведінки.

Особливої уваги у статті зазнав аналіз ролі сім'ї в успішній соціальній адаптації. У статті звертається увага на зростання асоціальної поведінки людей через кризові явища у створенні механізмів успішної соціалізації і адаптації дітей-сиріт та соціальних сиріт в Україні.

У статті доводиться, що школа-інтернат має створити умови повноцінної «сімейної» соціалізації у «поза сімейних умовах». Автор вказує на актуальну потребу втілення успішного західноєвропейського досвіду соціалізації дітей в інтернатних умовах, створення системи соціального супроводу дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Ключові слова: діти-сироти, соціальні сироти, школа-інтернат, соціалізація.

Постановка наукової проблеми.

Сучасні процеси модернізації українського суспільства відбуваються на тлі руйнування ідеалів, переоцінки цінностей і, найчастіше, супроводжуються падінням моралі, підривом основ суспільного буття людей. Криза моральності є одним з факторів, які послаблюють соціалізуючі функції сім'ї, що спровокували небувалий рецидив сирітства й дитячої бездоглядності в Україні.

Майже 106 тисяч дітей, або 1,5 % усього дитячого населення країни, живуть і виховуються в інтернатах, але тільки 8 % з

них є сиротами – решта – 92 % – мають батьків. Кожні три дні 250 дітей потрапляють до інтернатних закладів переважно через бідність і неспроможність надати необхідні послуги для дитини. Щонайменше 600 тисяч дітей проживають у неблагополучних родинах, і вони, по суті, «стоять у черзі» на потрапляння до інтернатних закладів.

Сімейним кодексом України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначено пріоритетом влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, саме сімейне виховання, що має забезпечити належну соціалізацію. В умовах відсутності сімейного виховання головною метою є створення умов для «сімейної» соціалізації в умовах інтернатного закладу.

Аналіз актуальних досліджень та публікацій. Проблеми сирітства, причини зростання соціального сирітства та соціальні наслідки позбавлення дітей батьківської опіки досліджували такі науковці: С. Воскобойнікова, Б. Кобзар, А. Ліханов, Н. Міщенко, А. Нечаєва, В. Яковенко та ін. Зміст, завдання та основні напрями соціалізації дітей в інтернатних закладах вивчали О. Яременко, А. Капська, Н. Комарова, Г. Бевз, Л. Волинець, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко, І. Трубавіна.

Метою даної статті є аналіз соціалізації дітей в інтернатних закладах України.

По перше зазначимо, що соціалізація це привласнення індивідом елементів культури і засвоєння соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості. Це процес засвоєння індивідом системи знань, норм, цінностей, установок, зразків поведінки, які входять в поняття культури, притаманної соціальній групі і суспільству в цілому, і дозволяють функціонувати

індивіду як активному суб'єкту суспільних відносин.

Успішна соціалізація зумовлена трьома чинниками: очікуваннями, змінами поведінки і прагненням до конформізму. Соціалізація здійснюється під впливом батьків, однолітків, вчителів, начальників і авторитетних «інших». Під їх впливом у нас формуються інтелектуальні, соціальні і фізичні навички, необхідні для виконання соціальних ролей [1].

Сутнісний сенс соціалізації розкривається на перетині таких її процесів, як адаптація, інтеграція, саморозвиток і самореалізація. Їх єдність забезпечує оптимальний розвиток особистості протягом усього життя людини у взаємодії з навколишнім середовищем.

Особливістю соціалізації вихованців інтернатних закладів є заміщення первинного і головного інституту соціалізації – сім'ї, що призводить до деформації процесу соціалізації дітей-сиріт та соціальних сиріт [2].

Сім'я являє первинну групу, в якій здійснюється контакт не тільки дітей і батьків, а й дітей різних вікових груп між собою. У сім'ї діти долучаються до світу дорослих, а в інтернаті вони практично ізольовані від відвертих розмов дорослих, і це уповільнює їх ознайомлення з деякими сторонами соціального життя [3].

Діти-сироти та соціальні сироти були і залишаються однією з найбільш соціально занедбаних і найменш соціально захищених категорій жителів країни. А сирітське оточення акумулює в собі складні проблеми соціального та психологічного становлення особистості [4].

Соціалізація для дітей з різними проблемами в розвитку викликає дуже великі труднощі. Зв'язок дітей з обмеженими можливостями з навколишнім соціумом може досягатися лише спеціальними заходами, спрямованими на психолого-педагогічний супровід таких дітей в ході навчання і виховання.

Обмежене соціальне оточення в інтернаті, недостатня психолого-педагогічна підготовленість вихователів і вчителів до роботи створюють невдалі і

неефективні умови для соціалізації вихованців дитячого будинку.

Результатом проживання дитини в умовах закладу інтернатного типу є невідповідність його до самостійного життя, до пошуку роботи і збереження її, до створення сім'ї і вмінню її цінувати і берегти, невміння проводити дозвілля і вести побут.

У зв'язку з цим існує потреба в осмисленні соціально-педагогічних умов, що створюються спеціальними навчальними закладами для виховання і розвитку дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування та дітей з обмеженими можливостями, стосовно їх первинної соціалізації та розробки відповідно до цих умов інноваційного науково-методичного, програмного та соціального забезпечення [2].

Комунікації в дитячому середовищі

Об'єктом нашого дослідження стала Кілійська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (з дефектами розумового розвитку) в Одеській області. У дослідженні використана якісна методологія соціологічних досліджень, а саме - метод спостереження.

Використання «якісного» критерію для аналізу обумовлене тим, що проблема особливостей соціалізації дітей-сиріт та дітей з обмеженими можливостями в умовах інтернатних закладів вимагає звернення до повсякденного життя об'єкта дослідження, тобто дослідження в природному середовищі. Це та проблема, яка пов'язана з емоційно-вольовою сферою і потребує детального опису.

Процес соціалізації дітей-сиріт та соціальних сиріт виводився за двома критеріями: комунікації та уявлення про реальне життя поза інтернатом.

Всі діти в цій школі мають діагноз F70, а саме легка розумова відсталість. Це затримка або неповний розвиток психіки, що проявляється в порушенні когнітивної сфери, мови, моторики, здатності до соціального функціонування, до навчання. Основна проблема - освіта. Дітям складніше вдається навчання, читання та написання.

Вчителі розповідають, що програма навчання – це максимум 5-й клас загальноосвітньої школи. Тобто діти у 18 років вчать те, що у звичайній середній школі діти вчать у 10 років. Навчальний час – це заняття 6 днів на тиждень.

Всього у Кілійській школі-інтернаті навчаються 109 дітей віком від 6 до 18 років. З них: хлопчиків – 54; дівчат – 55; сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування – 47.

Вихователі розповідають, що діти є різні, є більш спокійні і умиротворені, є зовсім тихі, є діти з яскраво вираженими припливами агресії, ті, які можуть спеціально провокувати конфлікти, проявляючи фізичну агресію на себе або на оточуючих.

Усі діти в школі-інтернаті прагнуть бути поміченими, потребують підвищеної уваги дорослих. І для деяких з них неважливо якого роду увага це буде. Негативна увага – це краще, ніж її відсутність.

Позитивно на дітей, схильних до агресії впливає наявність стійкої системи правил і вимог систематичного контролю. Вихователі долучають дітей до виконання доручень, допомоги дорослим. Відчуваючи довіру, діти стають відповідальними, особливо люблять доглядати за квітами і виконувати дрібні доручення дорослих.

Особливу увагу вихователі і вчителі приділяють вихованню особистості, спілкування і позитивних рис характеру, прищеплюють відповідальність, чесність, взаємодопомога, пояснюють, що таке дружба, сім'я, любов.

Спостерігаючи за поведінкою дітей, можна помітити, що вони не завжди можуть знайти спільну мову між собою, будувати відносини і жити за правилами колективу. Діти-сироти та соціальні сироти не вміють дружити, поважати один одного і бути толерантним. Живуть за принципом «кожен сам за себе». Тому вихователями проводяться заходи по вихованню у дітей морально-етичних норм і цінностей.

Діти поступово опановують навички з самообслуговування: навчаються шити, прасувати, доглядати за одягом. По черзі чергують в їдальні і на заняттях. Для

мотивації дітей в придбанні навичок самообслуговування вихователі влаштовують змагання на кшталт «у кого краще», почуття конкуренції і суперництва допомагає дітям працювати добре.

Низький рівень інтелектуального розвитку дитини відображається в слабкому формуванні пізнавальних процесів дитини-сироти, розсіяній увазі, поганій пам'яті і слабо розвиненому мисленні. На уроках діти відволікаються один на одного, катанням на стільці і ін. Одиниці проявляють активність і зацікавленість.

Головною причиною зниженого рівня інтелектуального розвитку є відсутність змістовного спілкування з дорослими. Найбільші порушення у вихованців школи-інтернат спостерігаються в емоційно-вольовій сфері: порушення соціальної взаємодії, невпевненість в собі, низький рівень самооцінки, низька самоорганізація, відсутність цілеспрямованості, недостатня самостійність, відсутність тенденції до співпраці. Діти більш схильні до депресивних станів, схильні до чутливості в подоланні перешкод, зазнають труднощів і неготовність до певного виду діяльності.

Особистісний розвиток дітей-сиріт та соціальних сиріт характеризується відсутністю перспективи, думки про майбутнє дуже примітивні. Діти живуть сьогодишнім днем, не маючи минулого і майбутнього, вони не вміють мріяти і до чогось прагнути, їх бажання обмежуються задоволенням первинних потреб і дисциплінарних правил інтернату, вони прагнуть бути слухняними, швидко одягатися, і добре поїсти.

Своє дозвілля діти в школі-інтернат проводять по різному, молодші – грають в рухливі ігри з вихователем, грають в сенсорній кімнаті, деякі навіть відвідують гуртки. Старші діти теж відвідують гуртки, грають і спілкуються в комп'ютерному класі. Звичайно, у дітей старшого віку спостерігається інтерес до протилежної статі, переважно, вони ховаються від вихователів, але є ті, хто відкрито «зустрічається».

Під час спілкування зі старшокласниками було помічено те, що їм

властиво досить вузьке бачення свого майбутнього і життєвих перспектив, вони обмежені в професійному виборі, готові йти туди, куди буде намагатися їх влаштувати керівництво інтернату. Дівчатка більш чутливі, і кажуть, що хотіли б ще якийсь час пожити в школі-інтернаті.

На додаток до вищесказаного, хотілося б відзначити, що в школі-інтернаті діти протягом усього часу спілкуються з однією і тією ж, досить вузькою групою людей. Це веде до того, що відносини між однолітками складаються більше не як приятельські, а як сімейні. Так, безумовно, з одного боку здається, що це непогано, вони повинні забезпечувати емоційну стійкість і захищеність. Але з іншого боку подібне явище не сприяє розвитку навичок спілкування з однолітками, вмінню вибудовувати рівноправні відносини, дружнє спілкування.

Таким чином, результати спостереження, спрямовані на характеристику соціалізації дітей-сиріт та соціальних сиріт в закладі інтернатного типу, свідчать про те, що вищезгадані категорії дітей відчують порушення соціалізації особистості, сприйняття оточення і суспільства в цілому, це не може не відбитися на їхньому подальшому житті.

Спостереження за повсякденним життям вихованців інтернату дають підставу вважати, що роль «сироти», «дитбудинківської», «притулкової» дитини насаджується та постійно відтворюється у даному просторі. Чинниками цього є: поділ на групи, визначення за категоріями «своїх» і «чужих», обмеження в контактах з однолітками, сусідами, родичами, що не тільки звужує коло спілкування дітей, але і закріплює схему поділу як єдино можливу. Закритість, відгородження приміщень в установі, куди не допускаються діти, пресинг нормативної системи визначають рамки, в яких відбувається життя дитини.

Так як у дітей, які живуть в інтернаті деформований процес соціалізації і сім'ю їм замінюють вихователі, вчителі і діти того ж статусу, то до процесу потрібно підходити ще більш уважно. Адже саме в процесі соціалізації формуються цінності,

нормативне поведінку і основи життя в суспільстві.

У кожній країні сформована власна законодавча база, яка допомагає дітям-сиротам та соціальні сиротам адаптуватися до життя в суспільстві. За кордоном пріоритетною формою опіки над дітьми є приймальня або фостерна сім'я. Адже школа-інтернат не може забезпечити ті навички, якими вчиться дитина в сім'ї, шляхом прикладу батьків.

З огляду на дезадаптованість вихованців школи-інтернат, для них в законодавстві передбачені пільги, що забезпечують право на житло, освіту, медичне обслуговування, матеріальну допомогу та працевлаштування. Але ці права не завжди дотримуються. І в усунення такого істотного недоліку, могла б допомогти система супроводу випускників школи-інтернат соціальним працівником, який може стати і другом, і наставником. Адже найбільша проблема випускників полягає в їх НЕінформованості. Більшість з них не знає куди йти та до кого звертатися в разі виникнення проблем.

Діти-сироти та соціальні сироти, які виховувалися в умовах державного закладу опіки, повинні в майбутньому стати повноцінним членом суспільства, які здатні приймати рішення, знайти своє місце в житті, реалізуватися як особистість. Тому актуальною також є така проблема, як розробка нових технологій соціалізації, підготовки і працевлаштування вихованців школи-інтернат [4].

На думку І.Б. Назарової, «дуже часто сироти не ототожнюють себе з суспільством, оточуючими людьми, а протиставляють себе їм. Здобуваючи освіту, спеціальність, створюючи сім'ю, народжуючи дітей і виховуючи онуків, вони продовжують називати себе сиротами, підтверджуючи теорію про те, що приналежність до групи - це доля» [5].

Положення вихованців і випускників закладів інтернатного типу впливає на стан суспільства. Поведінці дітей, які виховуються поза родиною, властиві спалахи агресії, образливість, гнів, дратівливість і прояви насильства. У них

відсутнє почуття приналежності до соціальних груп і інститутів, що призводить до деформації процесу соціалізації і дезадаптації. Наслідком порушень стає асоціальна поведінка, порушення взаємодії з оточуючими, процесу навчання і розвитку, отримання трудових навичок і постановки цілей і завдань на майбутнє [6].

Все це може підштовхнути молодих людей до порушення правових, моральних і моральних норм і переконань.

Виділені проблеми можливо вирішити за допомогою соціального супроводу дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, в спеціальних установах, за наступними напрямками:

- соціально-медична підтримка;
- соціально-правове консультування;
- професійна орієнтація;
- соціально-психологічне консультування;
- соціально-педагогічний супровід.

Одна з найважливіших проблем випускників інтернатів - це процес переходу від опіки до незалежності. Вони стикаються з проблемами житла, пошуку роботи, організації побуту, харчування, взаємодії з іншими людьми, отримання медичної допомоги, створення і збереження власної сім'ї і багатьма іншими. Після випуску з інтернату чи дитячого будинку колишні вихованці продовжують зберігати соціальні зв'язки переважно в своєму середовищі, роль сироти часто реалізується протягом усього життя.

Необхідно вживати заходів для вирішення виникаючих проблемних ситуацій в інтересах дітей, створювати більш гуманну середу в інтернатних установах. Цьому може сприяти гуманізація взаємин дітей і співробітників, осмислення життєвої ситуації дітей в сукупності, визнання нерозривності реабілітаційного процесу і повсякденних практик. Необхідне залучення уваги суспільства до проблем дітей-сиріт та усвідомлення того, що вирішити їх можливо лише за умови реальної зацікавленості в соціальному включенні цих дітей і визнання спільної відповідальності за їх долю.

У дітей-сиріт з легкою розумовою відсталістю спостерігається своєрідний регрес соціальної поведінки в різних ситуаціях спілкування - схильність до латентних і відкритих конфліктів, емоційно-незрілих реакцій на дії оточуючих.

Таким чином, існує ряд серйозних проблем, невирішеність яких перешкоджає інтеграції в суспільство осіб зі слабкою розумовою відсталістю. Процес формування професійно-трудового самовизначення таких школярів досить складний і багатогранний. Даний процес може адекватно реалізований на практиці тільки при єдності кількох соціальних інститутів: школи-інтернату, де навчаються і виховуються діти, громадських організацій, які надають допомогу в збереженні здоров'я, в придбанні професійно-трудова навичок та подальшому навчанні.

Список використаної літератури:

1. Смелзер Н. Социология. Пер. с англ. - М.: Феникс, 1994. - 688 с;
2. Бережна Л. До проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у закладах інтернатного типу // Гуманітарний вісник. - 2012. - № 28 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2013_28_1_4;
3. Кон И. Социология личности. - М., Политиздат. - 1967. - 383 с.;
4. Возняк А. Соціалізація дітей сиріт як соціально-педагогічна проблема - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Lst ud/ped/2010_21/VozniakAlla.pdf;
5. Назарова И.Б. Возможности и условия адаптации сирот // Социологические исследования. - 2001. - № 4. - С. 70-77;
6. Марчук Ю.Н. Проблемы адаптации к социальной среде детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. воспитывающихся в специальных учреждениях // Научное сообщество студентов XXI столетия. № 12(27) -

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
[http://sibac.info/archive/social/12\(26\).pdf](http://sibac.info/archive/social/12(26).pdf)

Ponurenko A. - Student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odessa National University named after I.I. Mechnikov. Peculiarities of children socialization in children's communities.

The article deals with the peculiarities of socialization of children in residential institutions of Ukraine on the example of the Kilia Specialized General Education Boarding School (with defects in mental development) in the Odessa region.

The author analyzes the process of socialization, determines the factors of successful socialization, causes of development of asocial behavior.

Particular attention was paid to the analysis of the role of the family in successful social adaptation in the article.

The article draws attention to the fact that the actual social problem in Ukraine is

the increase in the asocial behavior of people through crisis phenomena in the creation of mechanisms for the successful socialization and adaptation of orphans and social orphans.

The article states that the boarding school has to co-operate with the conditions of full-fledged "family" socialization in "out-of-wedlock" conditions. The author points to the urgent need to implement a successful Western European experience of socialization of children in residential settings, the creation of a system of social support for orphans and children left without parental care in special institutions in the following areas:

- *social and medical support;*
- *social and legal counseling;*
- *professional orientation;*
- *socio-psychological counseling;*
- *social and pedagogical support.*

Key words: *orphans, social orphans, boarding school, socialization.*

*Рекомендовано до друку –
к. соц. н., доцентом О.В.Князевою*

Стаття надійшла в редакцію 29.01.2018 р.